

Жаксыбаева Анардың «8D02202 – Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуы үшін ұсынылған «Қазақстандағы исламға конверсиялану үдерісіне дінтанулық талдау (Алматы қаласы және Алматы облысы мысалдарында)» тақырыбындағы диссертациясына

АНДАТПА

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеуде Қазақстандағы діни конверсия үдерісі жан-жақты зерттеледі. Зерттеу жұмысында қазіргі әлеуметтік-гуманитарлық ғылымда қалыптасқан діни конверсия категориясына талдау жасалып, оның тарихи және теориялық негіздері айқындалады. Сондай-ақ Қазақстандағы исламға конверсиялану үдерісінің әлеуметтік өзгерістермен байланысының ерекшеліктері анықталады. Жұмыс барысында діни конверсия құбылысының әлеуметтік, мәдени және психологиялық қырлары қарастырылып, шетелдік және отандық ғалымдардың діни конверсияға қатысты тұжырымдары мен көзқарастары, методологиялық ұстанымдары салыстырылады. Эмпирикалық деректерге негізделген зерттеу елімізде ислам дінін қабылдаған тұлғалардың діни дүниетанымы мен құндылықты-әлеуметтік ұстанымында, жаңа әлеуметтік ортаға бейімделуі мен бірегейліктерінде қандай өзгерістер орын алғанын сипаттайды

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Діни конверсия – индивидтің жаңа дінді қабылдауымен шектелмейді, конвертиттің жеке және қоғамдық өмірінің барлық аспектілерін қамтитын кешенді құбылыс. Адам құқықтары мен бостандықтарын, соның ішінде діни наным-сенім және ар-ождан бостандығын заманауи өркениеттің мызғымас іргетасы деп таныған қазіргі адамзат қауымдастығында діни конверсияда азаматтардың жеке құқы мен таңдауы ретінде қарастырылады. Өткен ғасырдың 90-жылдары белең ала бастаған діни конверсия үдерісі қазіргі кезде Қазақстан қоғамының конфессиональдық кеңістігінде жиі орын алатын құбылысқа айналып отыр. Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде протестанттық деноминациялардың қарқынды миссионерлік қызметінің салдарынан христиандықтың осы ағымдарына конвертацияланғандардың мәселелері қоғамда алаңдаушылық тудырған еді. Қазіргі Қазақстанда дәстүрлі танылатын ислам дінінің өз ішіндегі әртүрлі бағыттар арасындағы діни конверсия үдерістері, басқа ұлт өкілдерінің исламды қабылдау фактілері үлкен зерттеушілік қызығушылық тудырады. Мұндай құбылысты зерттеу қоғамдағы әлеуметтік интеграция мен дін саласындағы тұрақтылықты, үйлесімділікті қамтамасыз етудегі механизмдерді анықтау үшін аса өзекті.

Алайда діни конверсияның макро-мезо-микроәлеуметтік деңгейдегі үдерістері мен ерекшеліктері, оның діндарлық, мәдени сәйкестілік және тұлғалық трансформация сияқты аспектілері ғылыми тұрғыдан жеткілікті дәрежеде зерттелмеген. Сонымен қатар конвертиттердің діни конверсиядан кейінгі өмірі, отбасы мүшелерімен және қызметтестерімен қарым-қатынасының сипаты, жаңа діни ортадағы көңіл-күйі мен әлеуметтік байланыстары да терең

талдауды қажет етеді. Осы айтылған құбылыстар зерттеудің өзектілігін айқындай түседі және оның нәтижелері тек қана академиялық қауымдастық үшін емес, сонымен қатар мемлекеттік, азаматтық қоғам институттар үшін де маңызды. Бұл қоғамдағы діни толеранттылық деңгейін пайымдап, конфликтілердің алдын алуға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары отандық және шетелдік ғылыми дискурста діндарлық құбылысына, атап айтқанда, әлеуметтік бірегейліктің діни компонентіне деген ғылыми қызығушылықтың артқанын байқауға болады. Діни конверсия мәселесі мәдениеттану, әлеуметтану, психология, әлеуметтік антропология және т.б. ғылымдар тарапынан жіті қарастырылатын пәнаралық зерттеу тақырыбына айналды. Осы тақырыпқа қатысты теориялық және эмпирикалық зерттеулер діни конверсиясының ішкі психологиялық және сыртқы әлеуметтік-мәдени факторларын, қалыптасып, даму кезеңдері мен құрылымдық элементтерінің біршама жақсы талданғанын аңғартады. Алайда, діни конверсия мен әлеуметтік бірегейліктің арақатынасы, діни конверсия үрдістерінің әлеуметтік коммуникацияға ықпалына қатысты зерттеулер өте сирек кездеседі. XX ғасырдың орта тұсына дейінгі кезеңде діни конверсияның тарихи аспектілеріне басымдылық беріліп, ол прозелитизмнің жемісі ретінде сипатталады. Кейінгі уақытта діни конверсияның миссионерлік, миграциялық, урбанизациялық және жалпы жаһандық құбылыстармен байланысын талдауға үлкен мән берілді.

Ресей империясының отаршылдық саясаты мен кеңестік идеологияның үстемдік етуі Қазақстанның этноконфессионалдық құрамын күрт өзгертті. Ресей империясының жергілікті қазақ халқын христианизациялау үлкен қарсылыққа тап болып, межелеген мақсатына жете алмады. Алайда, кеңестік кезеңде жүйелі жүргізілген атеистік идеология кеңес халықтарының діни санасын тұмшалап, рухани құндылықтарынан аластатты. Екінші дүниежүзілік соғысы барысында «сенімсіз халықтарды» мәжбүрлеп жер аудару мен соғыстан кейінгі «халықтар достығы», индустриализация мен тың жерлерді игеру саясаты елімізге түрлі ұлт өкілдерінің жаппай қоныс аударуына жол ашты. Соның нәтижесінде қазақ халқының өз еліндегі, әсіресе қалалардағы үлес салмағы азайды. Бұл аккултурациялық үдерістердің күшеюіне, басым мәдениет пен этноәлеуметтік ортаның құндылықтары мен нормаларының әмбебапты сипат алуына түрткі болды.

Тәуелсіздіктен кейін Қазақстан Республикасында жүзеге асырылған түбегейлі реформалар қоғамның тарихи санасын жаңғыртып, діни дәстүр мен әдет-ғұрыптардың қайта жандануына жаңа серпін берді. Дәстүрлі діндердің институализациясы орын алып, жергілікті, аймақтық және орталық діни бірлестіктер құрылды, діни білім беру мен алғашқы діни сауат ашу кешенді түрде қолға алынды, жаңа мешіттер мен шіркеулер салына бастады. Сонымен қатар, азаматтардың діни наным-сенім бостандығы кең құқықтық ауқымда қамтамасыз етілді. Бұл үдерістер еліміздің Конституциясы, дін саласындағы заңдар мен нормативті құқықтық құжаттар арқылы реттеледі. Аталған заңда Қазақстанның демократиялық және зайырлы мемлекет ретінде әр азаматтың ар-ождан бостандығына кепілдік беретіні, сондай-ақ діни нанымына қарамастан барша азаматтардың тең құқыққа ие екендігі нақты көрсетілген. Осылайша,

плюралистiк қағидаттарға негiзделген қоғамда әрбiр ұлттың өз қалауынша дiн ұстануына барлық мүмкiндiктер жасалды .

Қазақстанда Конституциясында және басқа да заңнамалық құжаттарында кепiлдендiрiлген дiни наным-сенiм, ар-ождан бостандығы әрбiр азаматқа дiни таңдау құқын қамтамасыз еттi. Саяси-құқықтық реформалар қоғамының дiни саласындағы, соның iшiнде конверсиялану үдерiстерiне (conversion) де түрткi болды. Сөйтiп, дiн ауыстыру үдерiсi Қазақстан қоғамында көрiнiс бере бастады. Жергiлiктi қазақтардың арасында христиан дiнiнiң түрлi бағыттарына өткендермен қатар, басқа ұлт өкiлдерiнiң де iшiнара исламды қабылдау фактiлерi орын алды. Қазақстан азаматтарының дiни наным-сенiмiн өзгертуi қоғам үшiн өзектi мәселе болып, БАҚ беттерiндегi қызу пiкiр-таластарға себеп болғанымен, тек қана соңғы он жылда ғана ғылыми зерттеудiң нысанына айналды. Сол себептi елiмiздiң ақпараттық алаңында дiни конверсиясының әртүрлi аспектiлерiне қатысты журналистiк мәлiметтер көп болғанымен, тұшымды ғылыми талдаулар көп емес. Дiни конверсия – бұл күрделi әлеуметтiк құбылыс, жеке тұлғалық қана емес, топтық және қоғамдық өлшемдерге ие көпқырлы бiрегейлiктiң шоғырланатын орталығы.

Дiни конверсия үдерiстерiнiң даму тенденцияларын саралау мен себеп-салдарларын анықтау, оның азаматтардың дiни санасы мен әлеуметтiк, азаматтық бiрегейлiгiне ықпалын талдау елiмiздегi мемлекеттiк-конфессиялық саясаттың, дiн саласындағы мемлекеттiк тұжырымдамалардың маңызды бағыты ретiнде қаралуы тиiс. Бұл ретте, азаматтардың өзiн-өзi дiни сәйкестендiруi, яғни дiни бiрегейлiгiн анықтауы ерекше маңызға ие. Қазақстанда заңды түрде тiркелген 18 конфессия тiркелген. Бұл әрбiр адамның дiни бiрегейлiгiн қалыптастыруда 18 түрлi таңдау мүмкiндiгi бар дегендi бiлдiредi. Осы тұрғыда халқымыздың дәстүрлi дiни бiрегейлiгiн қалыптастырып, дамытуға ерекше мән беретiн iрi дiни бiрлестiктердiң бiрi – Қазақстан Мұсылмандары Дiни Басқармасының (ҚМДБ) қызметiне қоғамдық қолдау көрсету маңызды шаралардың бiрi болуы тиiс. Соңғы жылдары Қазақстанда өмiр сүрiп жатқан христиандық дiни бiрегейлiкке ие кейбiр ұлт өкiлдерiнiң ислам дiнiне конверсиялану үрдiсi байқалуда. Жалпы, басқа дiн өкiлдерiнiң ислам дiнiн қабылдауы тек Қазақстанда ғана емес, бүкiл әлемде байқалып отырған құбылыс. Мысалы, 2017 жылы американдық Pew Research Center (әлеуметтiк мәселелердi, қоғамдық пiкiрдi және әлемдегi демографиялық үрдiстердi зерттейтiн тәуелсiз ұйым) жүргiзген зерттеуге сәйкес, өзiн мұсылмандар қатарына жатқызатын орыс ұлтының үлесi шамамен 10%-ға жеткенi анықталған .

Қазақстанда басқа ұлт өкiлдерiнiң мұсылмандықты қабылдауы жөнiндегi нақты статистиканы анықтау бiрқатар қиындықтармен байланысты. Мұның басты себептерiнiң бiрi — Қазақстандағы халық санағы (БҚХС) барысында респонденттердiң этникалық және дiни ерекшелiктерiне қатысты мәлiметтердiң жинақталмауы. Дегенмен, олардың дiн ауыстыруына ықпал ететiн факторлар мен себептердi талдауға мүмкiндiк бар. Дiни конверсия мен әлеуметтiк бiрегейлiктi сабақтастықта зерттеу аталған құбылыстардың өзара байланысы мен ықпалын, жеке тұлға мен әлеуметтiк топтар мен институттар деңгейiндегi

маңызы мен нәтижелерін объективті ғылыми тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының шегі. Әр зерттеудің көлемі және шегі болатындай біздің зерттеудің де өз көлемі мен шегі бар. Жоғарыда атап өткеніміздей бұл диссертациялық зерттеу жұмысы қазақ қоғамындағы мұсылман емес ұлттардың ислам дініне конверсиялану үдерісін (христиан-ислам дініне) жан-жақты қарастырады. Зерттеу тек тәуелсіздіктен кейінгі қазақ қоғамында ислам дінін қабылдаған жаңа мұсылмандармен шектеледі. Далалық зерттеулер көбіне 2020-2024 жылдар аралығын қамтиды. Зерттеуге 26 мұсылмандықты қабылдаған өзге ұлттардың (Қазақстан азаматы) азаматтары қатысты. Исламды қабылдаған Қазақстан азаматтары емес мұсылмандар бұл зерттеуде орын алмаған. Тек исламды қабылдаған мұсылмандар туралы зерттеулер мұсылмандыққа конверсиялану тәжірибесі ретінде кіріспе бөлімдерде шетелдік зерттеулер ретінде орын алады. Негізгі зерттеуге қатысушылар Алматы қаласы және Алматы облысында тұратын азаматтар болғандықтан зерттеу аймағы осы аймақтармен шектеледі.

Зерттеу жұмысының нысаны мен пәні. Зерттеу жұмысының нысаны-Қазақстанда тұратын және өз ұлтының негізгі ұстанатын дінінен бас тартып, ислам дініне конверсия жасаған мұсылман конвертиттер.

Диссертациялық зерттеудің пәні – исламға конверсияланған индивидтердің жаңа діни-әлеуметтік ортаға бейімделу мен әлеуметтік бірегейлігінің трансформациясы.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Қазақстандағы исламға конверсиялану феноменін зерттеу, ислам дінін қабылдауға әсер еткен негізгі факторларды анықтау және қазіргі зайырлы Қазақстан қоғамындағы мұсылман дінін қабылдаған адамдардың әлеуметтік бірегейлігінің өзгеруін дінтанулық тұрғыдан талдау болып табылады.

Зерттеу барысында жоғарыда аталған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер алға қойылды:

1. Қазіргі батыс ғылымындағы және ислам ілімдері аясындағы «діни конверсия» ұғымдарына салыстырмалы талдау жасап, өзіндік мағынасы мен ерекшеліктерін ашу;

2. Діни конверсия мен бірегейлік арақатынасының теориялық-категориялық аспектілерін тұжырымдау арқылы осы ұғымдар арқылы бейнеленетін құбылыстардың өзара ықпалдастығын дәйектеу;

3. Діни конверсияның классикалық және қазіргі заманғы теорияларын сындарлы-салыстырмалы талдау негізінде қазіргі конвертиттердің діни таңдауының құндылықты-дүниетанымдық және мәдени-әлеуметтік элементтерінің діндарлықтың жаңа типіне өтудегі орны мен рөлін, қызметін айқындау;

4. Ортағасырлардағы түркі халықтарының ислам дініне өту үдерісінің тарихи-мәдени, саяси-әлеуметтік және рухани-дүниетанымдық алғышарттары мен себептерін зерделеу және ислам комплиментарлығының түркі-мұсылман суперэтностының қалыптасуында алатын орнын айқындау.

5. Модернизация мен секуляризация үдерістерінің Қазақстандағы діни конверсия үдерісі мен діни бірегейліктің қалыптасуына ықпалын саралау;

6. Қазіргі жаһандану контексіндегі Еуропа мен Оңтүстік Корея елдеріндегі азаматтардың исламға конверсиялану үдерістерінің өзіндік ерекшеліктері мен сипатын анықтау;

7. Қазіргі Қазақстандағы діни конверсия құбылысының орын алуы мен дамуына ықпал ететін әлеуметтік-мәдени факторларды анықтау;

8. Исламды қабылдаған тұлғалардың әлеуметтік-психологиялық портретін жасау және дін ауыстыруға әсер еткен негізгі факторларды анықтау;

Зерттеу жұмысының зерттелу деңгейі. Діни конверсия тақырыбындағы алғашқы зерттеулер 1900 жылдары психологтардың бастамасымен жүзеге асырылған. Бұл зерттеулер тұлғаның дінге қатысты көзқарастарының өзгеруін талдауға бағытталды. Діни конверсияны алғаш зерттеушілердің қатарында атақты психолог Уильям Джеймстің есімін ерекше атап өту маңызды. «Діннің әртүрлі тәжірибелері» (The Varieties of Religious Experience) кітабында терең талдаған. Ол діни конверсияны жеке тұлғаның психологиялық және рухани трансформациясы ретінде қарастырады. Джеймс үшін бұл үдеріс көбінесе адамның өмірінде ішкі қайшылықтар немесе рухани дағдарыс кезеңдерінде орын алады. Бұл кезеңде тұлға өзінің рухани қанағатсыздығын сезінеді және өмірінің мағынасына қатысты жаңа жол іздейді деп жазған.

1929 жылы М.Х.Кларк «Діни Ояну Психологиясы» атты зерттеу жұмысын жасады. Кларк дін ауыстыруды басынан өткізген адамдарда депрессия, моральдық бұзылу, өлім қорқынышы және күнәкарлық сезімі сияқты факторлар айтарлықтай басым екенін анықтады. Психоаналитик Фрейд, керісінше, өзінің «Дін Ауыстыру» (Religious Conversion) мақаласында дін ауыстыру үдерісін «Эдиптік (Oedipal) өшпенділіктің» тұтануына қарсы қорғаныс реакциясы ретінде қарастырды.

Макс Хейрих өзінің «Жүректегі өзгеріс: Дін ауыстыру туралы танымал кейбір теориялардың сынағы» (Change of Heart: A Test of Some Widely Held Theories About Religious Conversion) атты еңбегінде эмоционалдық күйзеліс пен әлеуметтенуге артық мән бермеу керектігін және дін ауыстыруды экзистенциалды ізденіс тұрғысынан қарастырды.

Ауқымды әлеуметтанулық зерттеулер 1960 жылдары басталып, сол уақытта Америка Құрама Штаттарында көптеген эмпирикалық зерттеулер жүргізілді. Алғашқы әлеуметтанулық зерттеулер көбіне жаңа діни ағымдардың пайда болуы мен олардың таралуына бағытталды. Дәстүрлі емес діни тәжірибелерді зерттеу ғылыми дәстүрге айналып, уақыт өте келе дербес тәртіптік сала – діни конверсия әлеуметтануын құрды.

Түркияда бұл мәселе бойынша алғашқы зерттеулерді дін психологтары жүргізді. Дін ауыстыру мәселесі бойынша алғаш зерттеу жүргізген Хусейн Пекер (1979) болып саналады. 1997 жылы Али Көсенің «Неліктен Исламды Таңдайды» атты британдық дінді қабылдағандар туралы зерттеуі дін психологиясы саласындағы маңызды ғылыми деректер беретін жан-жақты зерттеу болып табылады. Екі зерттеу де Христиан дінінен Исламға өту туралы докторлық диссертациялар. Байрам Севинчтің «Христиан Болған Түріктер және

Түрік Миссионерлері» Ю.Синан Завалсыздың «Түркиядағы Христиан Болған Мұсылмандар»: Психо-Социологиялық Зерттеу (1990–2010) және Ким Хен Чоулдың «Дін Ауыстырудың Интеллектуалдық Планы» атында зерттеулер бар .

1960-1980 жылдары негізінен жаңа діни ағымдардың материалдары негізінде әзірленген теориялық және әдіснамалық тәсілдер осы сала үшін классикалық зерттеулер болып саналады .

Алғашқы зерттеулерде діни конверсия үдерісінде өзара әрекеттесу құрылымдарының қалыптасу жолдарына және әлеуметтік құрылымдардың конвертиттің мінез-құлқына әсеріне ерекше назар аударылды. Ал кейінгі зерттеулер діни конверсия үдерісінде дін ауыстырушы тұлғаның жетекші рөлін айқындауға бағытталды.

1960-1990 жж зерттеушілер қатарына У.Бейнбридж , Т.Лонг , Дж.Лофланд, Д.Сноу , Р.Старк , Дж.Хадден , С.Зюрчер және т.б сияқты ғалымдарды атап өтсек болады. Бұл ғаламыдар діни конверсияны зерттеудің әдіс тәсілдерін және әсер ететін негізгі факторларды анықтауға тырысты. Ең алғашқы діни конверсия туралы теорияларды да осы ғалымдардың еңбектерінен көруге болады. Егер бірінші көзқараста конверсия үдерісінде өзара әрекеттесу құрылымдарының қалай қалыптасатындығына, әлеуметтік құрылымдар конвертиттің мінез-құлқына қалай әсер ететініне және көбірек мән берсе, онда екінші тәсіл мағыналарын қарастыруға ұмтылады, конверсия үдерісі субъект және діни өзгерістер үдерісінде субъектінің жетекші рөлін атап көрсетеді. У.Бейнбридж, Т.Лонг, Дж.Лофланд, Д.Сноу, Р.Старк, Дж.Хадден, С.Зюрчер, және т.б сияқты зерттеушілер конверсияны зерттеудің позитивистік бағыты аясында жұмыс істеді. Әлеуметтанушылар конверсияны діни топтың әлеуметтік ынтымақтастығы жүйесіне интеграциялану және негізінен діни қауымдастықтың әлеуметтік ықпалына, әлеуметтік ұйымдармен байланыстары және діни ұйымға қабылдау үшін конверсияны қолдауға мүмкіндік беретін әртүрлі құрылымдық әсерлері дейді. Феноменологиялық әлеуметтану мен символдық интеракционизмге негізделген интерпретациялық бағыт шеңберінде құрылған тұжырымдамалық тәсілдер, керісінше, олар үндеудің белсенді индивидуалды сипатына басты назар аударып, тақырыпты «діни іздеуші» деп санайды. Діни конверсия үдерісін зерттеудің интерпретациялық бағытын Д.Бромли , Т.Лакманн , Дж.Ричардсон, Д.Сноу , Р.Штраусс , Б.Тилор, Р.Трависано дамытты. Бромли, Дж. Доутон, Т. Лакман, А. Мосс, Р. Мачелич, Дж. Ричардсон, Д. Сноу, Р. Стросс, К. Степлес, Б. Тилор, Р. Трависано, М. Генрих, Б. Ульмер, Бұл зерттеушілер конверсияны аналитикалық тұрғыдан қарастыруға жақындап субъектінің мағыналық ниеттеріне енуге, оның діни өзгерісті не үшін және қалай бастан өткеріп жатқанын түсінуге тырысты. Алайда, алғашқы зерттеулердің басым бөлігінде сындар жиі кездесті. Әлеуметтанушылар діни конверсияны негізінен діни топтың әлеуметтік ынтымақтастық жүйесіне интеграциялану ретінде қарастырды. Олар бұл үдерісті діни қауымдастықтың әлеуметтік ықпалы, әлеуметтік ұйымдармен байланыстары және діни ұйымға қабылдау үшін конверсияны қолдауға мүмкіндік беретін әртүрлі құрылымдық факторлар арқылы түсіндіруге тырысты.

Бұл ғалымдар діни конверсияны аналитикалық тұрғыдан қарастыруға ұмтылып, тұлғаның мағыналық ниеттерін түсінуге, оның діни өзгерісті қандай себептермен және қалай бастан өткеріп жатқанын тереңірек зерттеуге бағытталған тәсілдерді қолданды.

1990 жылдардан кейін діни конверсияны кең ауқымда зерттеген ғалымдардың бірі – Л. Р. Рамбо. Ол дін ауыстыру тақырыбында жиырма жылдан астам уақыт бойы үздіксіз еңбек етіп келе жатқан ғалымдардың қатарында. Рамбо, L.R. Conversion studies, pastoral counseling, and cultural studies: engaging and embracing a new paradigm // Pastoral Psychology атты еңбегінде жаңа діни қозғалыстарды зерттеп қана қоймай, сонымен қатар конверсияның психологиялық факторлары мен себептерін қарастырады. Осы көзқарас бойынша, зерттеулер: концепцияларда көрсетілген «контекст», «дағдарыс», «іздеу», «соқтығыс», «өзара әрекеттесу», «міндеттеме», «салдары» сияқты діни конверсияның жеті кезеңін көрсетіп берді.

ТМД елдеріндегі діни конверсия құбылысын зерттеуге Д. В. Иванов, В.И. Гараджа, Л.П. Ипатова, В.Б. Исаева, А.И. Любимова, В.А. Мартинович Д.М. Угринович сияқты ғалымдар зор үлес қосты. Ресейлік және Белоруссиялық ғалымдар діни конверсия үдерістерін жаңа діни ағымдар мен діндарлық типтері контекстінде қарастырады.

Ресейлік зерттеушілерден И.С.Буланова, Л.П. Ипатова «Типы религиозного обращения в православие женщин в современной России» атты еңбегінде қазіргі Ресей қоғамындағы әйелдердің православиеге бет бұруының типологиясын талдап, өмірбаянды қайта ойлану, ойлауды тоқтату, аналогияға негізделген: топта танылған сезімдерді түсіндірудің біртұтас және бірегей жүйесін қабылдау, қоршаған ортаның құбылыстары мен оқиғалары, келіп түсетін ақпараттың альтернативті интерпретациясын толық ауыстырумен, мінез-құлықтың басқа парадигмаларын ығыстыруы сынды көрсеткіштерді зерттеді. Қазіргі таңда ресейлік ғалымдар арасында діни конверсия мәселесіне деген қызығушылық артып келеді. Ресей Федерациясы көпұлтты мемлекет болғандықтан, онда діни плюрализм кеңінен таралған, бұл өз кезегінде діни конверсия оқиғаларының жиілеуіне алып келеді. Сондықтан соңғы жылдары осы тақырыпта зерттеулер жүргізетін ғалымдардың қатары артып келеді. Мысалы, Е.А. Островская, В.А. Мартинович және Я. Моравицкий сияқты зерттеушілер діни конверсия мәселесін жан-жақты қарастырып келеді.

Отандық ғылымда діни конверсия соңғы уақыттарда қолға алынды. Осы қатардағы көлемді еңбектердің бірі – «Религиозная конверсия в постсекулярном обществе (опыт феноменологической реконструкции)» атты ұжымдық монографияда діни конверсияның методологиялық мәселелері мен көріністеріне талдау жасалған.

Діни конверсияның жекеленген аспектілері Е.Е. Бурованың, А.Г. Косиченконың, Ю.В.Кучинская, З.К. Шаукенованың, Н.Ж. Байтенованың, Б.М. Сатершиновтың, Қ.М. Борбасованың, М.К. Бектенованың, Ж. Қабиденованың ғылыми мақалаларында талданған.

Діни конверсия феноменін жан-жақты зерттеп, Түркияда «Тәуелсіздіктен кейін діни конверсия жасаған қазақтар» атты докторлық диссертация қорғаған

отандық ғалымдардың бірі – дін әлеуметтанушы Қ. Қалиев. Ол аталған диссертациясында христиан дінін қабылдаған конвертит қазақтардың әлеуметтік болмысы мен тәжірибесін талдайды.

Дегенмен, Қазақстанда христиан дінінен шығып, исламды қабылдаған индивидтер жайлы ауқымды зерттеулердің жоқтығы байқалады. Исламға конвертациялану үдерісін зерттеу, себептері мен факторларын анықтау, нәтижесі мен салдарларын талдау, адептердің жаңа діни-әлеуметтік ортаға бейімделуі мен әлеуметтенуінің ерекшеліктерін тұжырымдау ұсынып отырған диссертациялық жұмыстың өзіндік ерекшелігі мен өзектілігін айқындайды.

Зерттеудің ғылыми әдістері мен тәсілдері. Диссертациялық жұмыстың әдіснамалық негізіне тоқталар болсақ, мақсаттар мен міндеттерге жүзеге асыру үшін келесі теориялық және әдістемелік тәсілдер қолданылады:

- Зерттеу әдіснамалық негізіне діни конверсия тақырыбы бойынша отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, монографиялар, мақалалар және басқа да әдебиеттер жүйелі түрде зерттелді

- Салыстырмалы әдіс: Діни конверсияның түрлі теориялары мен модельдерін салыстыру арқылы олардың негізгі ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды.

- Тарихи талдау: Исламға конверсиялану үдерісін диахронды және синхронды талдауға, оның тарихи контекстерін зерделеуге қолданылды.

- Құрлымдық-функциональдық тәсіл: Діни конверсия үдерісін кешенді қарастыра отырып, әртүрлі әлеуметтік факторлар мен элементтердің осы үдерістегі рөлі мен қызметін пайымдауға бағытталады;

- Контент-талдау; Конвертиттердің жеке өміріне қатысты және БАҚ беттеріндегі мәліметтерді жинақтау, сараптау, жүйелеуде қолданылады;

- Герменевтикалық-аксиологиялық тәсіл: Конвертиттердің діни-дүниетанымдық бағдарлары мен рухани-құндылықты ұстанымдарын және осы бағдарлар мен ұстанымдардың әлеуметтік проекциясын, атрибуцияларын ашуға бағытталады.

Зерттеудің эмпирикалық негізін келесі социологиялық зерттеу әдістері құрайды:

- Тереңдетілген сұхбат әдісі Ислам дінін қабылдаған 26 респондентпен тереңдетілген сұхбат жүргізіліп, олардың діни тәжірибелері мен әлеуметтік бірегейлігін қалыптастыру үдерісі талданды. Тереңдетілген сұхбат жүргізу барысында 26 респонденттен сұхбат алынды және респонденттерге қатысты анонимділік пен этика нормаларының сақталуы қамтамасыз етілді. Тереңдетілген сұхбат негізінен 20 минуттан бастап 1 сағатқа дейін созылды. Мешіттерде мұсылман болған өзге ұлттарға бақылау жұмыстары жүргізілді. Кейбір жағдайларда ислам саласының мамандары, соның ішінде имамдар мен жеке таныстардан қысқаша сараптамалық сұхбаттар алынды. Бұл сұхбаттар исламды қабылдаған тұлғаларды тереңірек тану және бұл феноменді жан-жақты түсіну мақсатында қосымша ақпарат ретінде қолданылды. Алынған мәліметтер зерттеліп отырған тақырыпты ғылыми тұрғыда түсінуге елеулі үлес қосты.

Бақылау әдісі: Мешіттер мен діни қоғамдастықтарда бақылау әдісі арқылы

мұсылман болған тұлғалардың діни тәжірибелері зерттелді.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

- Қазіргі ғылыми айналымдағы діни конверсия категориясының мағынасы исламдық ұғымдармен толықтырылып, мазмұндық ауқымы кеңейтілді. Диссертациялық зерттеуде алғаш рет діни конверсияның теориялық-методологиялық негіздері исламдағы дінді қабылдаудың практикалық көріністерімен сабақтастырылды;

- Діни конверсия мен бірегейлік типтерінің арақатынасы мен өзара байланысы талданып, конвертиттің жаңа бірегейлігінің қалыптасуын қамтамасыз ететін әлеуметтік факторлар (тар және кең әлеуметтік орта, кәсіп пен мамандық, әлеуметтік статус пен бедел) айқындалды.

- Діни конверсия теорияларын салыстырмалы талдау негізінде қазіргі заманғы дін ауыстыруға ықпал ететін кешенді факторлар (адам құқықтары мен бостандықтары, плюралистік қоғамдағы діни нарық феномені, миграция) анықталды.

- Түркі халықтарының исламды қабылдануын тарихи талдау негізінде исламның конверсиялық потенциалы, кең ауқымды әлеуметтік қауымдастықтарды ортақ құндылықтар мен рухани дүниетанымдық бағдарлар төңірегінде интеграциялау мүмкіндіктері айқындалды.

Ресей империясының отаршылдық саясаты мен Кеңестік дәуірдегі діни бірігейлікті трансформациялау (православиелік миссионерлік пен атеистік идеологияның) үдерісінің салдарлары сарапталды;

- Қазіргі жаһандану контексіндегі Еуропа мен Оңтүстік Корея елдеріндегі діни конверсия үдерістерінің әлеуметтік механизмдері сараланып, ішкі конфессиялық және конфессия аралық конверсиялану үдерісінің ерекшеліктері тұжырымдалды.

- Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңдегі Қазақстан қоғамындағы діни конверсияның алғышарттары мен себептері, жаһандық факторлардың ықпалы анықталды.

- Қазақстандағы исламды қабылдаған басқа ұлт өкілдерінің конвертациялық тарихы мен тәжірибесін зерттеу негізінде олардың жаңа діни-әлеуметтік топқа бейімделуінің ерекшеліктері мен әлеуметтік-психологиялық атрибуциясында орын алатын өзгерістер тұжырымдалды және олардың азаматтық бірегейлігін нығайтудың маңызы дәйектелді.

Қорғауға ұсынылған ғылыми тұжырымдар.

1. «Діни конверсия» құбылысын зерттеудің теориялық-методологиялық негіздері христиандық прозелитизм мен миссионерлік тәжірибелерін тұжырымдау негізінде қалыптасқаны белгілі, алайда басқа да әлемдік және ұлттық діндердің осы бағыттағы тәжірибесі де дінтанулық талдауды қажет етеді. Сондықтан ислам контексіндегі діни конверсия құбылысы мен үдерісін түсінуде ислам ғылымдарындағы «Ихтида» және «Ар-Ридда» ұғымдарының маңызы зор. Осы ұғымдардың арақатынасы мен өзіндік ерекшеліктерін ашып көрсете отырып, ғылыми айналымға енгізу діни конверсия категориясының ауқымын кеңейтіп, оны тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

2. Діни конверсия үдерісі тек діни сана мен рухани болмыс-бітімдегі

өзгерістермен шектелмейді. Бұл үдеріс адам болмысының барлық салаларын қамтитын күрделі құбылыс болғандықтан, оның адам эмоциялары, сезімдері, түйсіктерімен байланысты ішкі және әлеуметтік өзгерістермен байланысты сыртқы көріністерінің арақатынасын, өзара байланысын саралау маңызды болып табылады.

3. Зайырлы демократиялық қоғамда діни конверсияның орын алуына адам құқықтары мен бостандықтарының мемлекет заңдарымен кепілдендірілуі және қорғалуы, діннің адамның жеке таңдауы мен қалауы деп танылуын қолдайтын саяси-әлеуметтік секуляризация факторы маңызды ықпал етеді.

4. Түркі халықтарының исламды қабылдауына саяси-мәдени факторлармен қатар, араб-түркі халықтарының тұрмыс-тіршілігі мен рухани-дүниетанымдық бағдарларындағы, моральдық-құндылықты ұстанымдарындағы комплиментарлық қағидаттары маңызды рөл атқарды.

5. Қазіргі жаһандану контексіндегі Еуропа мен Оңтүстік Корея елдеріндегі діни конверсия үдерістерін зерттеу осы аймақтарға тән ерекшеліктердің бар екенін аңғартады. Еуропада діни конверсия секуляризация және рациональды таңдау теорияларының аясында қарастырылып талданса, Оңтүстік Кореяда, экономикалық факторлардың, атап айтқанда инвестициялық капитал мен миссионерлік қызметтің қосарланған әсерінің маңызы зор болғаны байқалады.

6. Тәуелсіздіктен кейінгі уақыттарда Қазақстандағы діни конверсияның қарқынды таралуына жаңа діни топтардың белсенді миссионерлік қызметі, халықтың ауыр тұрмыс-жағдайы және дін саласын реттейтін құқықтық-заңнамалық нормалардың жетілмеуі тәрізді факторлар ықпал етті.

7. Қазақстандағы исламға конверсиялануға әсер ететін көптеген факторлардың ішіндегі маңыздылары – неке отбасылық қатынастары және жақын әлеуметтік ортадағы ықпал болып табылады. Діни конверсия барысында конвертиттердің өмірлік көзқарасы, тұлғалық даму деңгейі мен эмоционалдық жағдайы діни тәжірибенің жаңа кезеңдеріне бейімделу арқылы өзгереді. Конвертиттердің жаңа діни бірегейлігі олардың қоғамдағы орны мен рөліне, әлеуметтік статусы мен беделіне, стратификациясына кері әсер етпегені Қазақстан қоғамының толеранттылық әлеуетінің жоғары екенін көрсетеді.

Зерттеу жұмысының практикалық, теориялық маңызы. Диссертациялық зерттеу жұмысынан алынған ғылыми нәтижелер қазіргі діни конверсияның табиғатын, ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі. Қазақстан территориясындағы діни конверсияның эволюциясы жалпы қоғамдағы, әлемдегі тарихи, мәдени, экономикалық, саяси, әлеуметтік үдерістерге байланысты екені белгілі. Сондықтан зерттеу кезінде қоғамдағы өзгерістерді ескере отырып, конверсияның трансформациясы зерделенді. Диссертацияның тұжырымдары мен қорытындыларын діни конверсияны, діни ахуалды зерттеушілер, оқу орындарының студенттері, діни ұйымдар мен азаматтық қоғамның басқа да субъектілері пайдалана алады.

Практикалық маңыздылығына келетін болсақ, осы бағыттағы жұмысты әрі қарай жүргізу исламды қабылдау заңдылықтарын және эмоциялық жай-күй элементтерін (агрессия және т.б.), сондай-ақ конвертиттің радикалды исламға кіруге әкелуі мүмкін әлеуметтік алғышарттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Диссертацияның ғылыми нәтижелерін дінтану, мәдениеттану, дін әлеуметтануы, дін психологиясы сынды пәндерде дәріс беру үшін пайдалануға болады.

Зерттеу нәтижесінің апробациясы.

Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда барлығы 7 ғылыми мақала түрінде жарық көрді. Оның ішінде 1 мақала Скопус (Scopus) мәліметтер базасында, 2 мақала – отандық халықаралық конференцияларда, 1 мақала - шетелдік журналда 3 мақала – ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда жарияланды.

I. Scopus базасындағы мақала:

1. The phenomenon of religious conversion in Kazakhstan and its influence on personality formation // Pharos Journal of Theology, ISSN 2414-3324 Volume 105 Themed Issue 3 - (2024). <https://www.pharosjot.com/2024.html>.

II. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған және ғылыми танымдық журналдарда жарияланған мақалалар тізімі:

1. Factors influencing the process of religious conversion and related typology of religious conversion // ҚазҰУ Хабаршысы. Дінтану сериясы. – 2021. – №4 (1) – 19-27 б.

2. The impact of religious conversion on social identity in the Republic of Kazakhstan // ҚазҰУ Хабаршысы. Дінтану сериясы. – 2022. – №3 (31) – 45-52 б.

3. Діни конверсияның әлеуметтік-мәдени алғышарттары // Адам әлемі. – Алматы, 2023. – № 4(98) – 136-148 б.

4. Relation of religious conversion and social identity // Journal of Positive Psychology and Wellbeing 2021 ж. – 807-811б.

5. Діни конверсияны зерттеудегі теориялық бағыттар // «Қазіргі халықаралық қатынастар контексіндегі шығыс елдері: проблемалары және зерттеудің жаңа талаптары» халықаралық ғылыми-тежірибелік конференция материалдары. – Алматы: 2020. – 13-қараша. – 375-377 б.

6. Діни бірегейлік әлеуметтік бірегейліктің компоненті ретінде // «Қазақ жеріндегі дін ғұламаларының ілімі және мұралары» атты Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Түркістан, – 2024 ж. – 28-қараша. – 337-343 б.

Диссертация Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университетінің Дінтану кафедрасында орындалып, осы кафедрада талқыланып, қорғауға ұсынылды.

Ғылыми жұмыстың құрылымы.

Диссертациялық зерттеу жұмысы өзінің мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспеден, 3 тараудан, 9 тараушадан, жиырма екі диаграммадан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Жалпы көлемі - 150 бет. Пайдаланылған әдебиеттердің саны – 157.